

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС.
СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 34:61+347.2+347.4+347.5

Музика Леся Анатоліївна,
доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри приватного права
НУ «Києво-Могилянська академія», м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-8357-703X
Сєда Софія Володимирівна,
студентка 2 р. н. магістерської
програми «Право» факультету правничих наук
НУ «Києво-Могилянська академія», м. Київ, Україна

**ОБОРОТОЗДАТНІСТЬ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ
ЯК ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ**

У статті з'ясовано особливості оборотоздатності таких об'єктів цивільних прав, як анатомічні матеріали людини. Обґрунтовано підхід щодо визнання анатомічних матеріалів людини обмежено оборотоздатними. Окрему увагу приділено питанню укладення цивільно-правових договорів щодо анатомічних матеріалів людини, визначено, які договори можуть укладатися для необхідності врегулювання правовідносин під час їхнього обігу. Зважаючи на особливий статус цих об'єктів, передусім немайнову природу, проаналізовано, які цивільно-правові конструкції не можуть бути застосовані.

Ключові слова: анатомічні матеріали людини, оборотоздатність, цивільно-правові договори, договір донорства, договір про трансплантацію, договір зберігання анатомічного матеріалу, договір про передачу анатомічного матеріалу.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що анатомічні матеріали людини є специфічним, нетиповим об'єктом цивільного права оскільки перебувають у тісному взаємозв'язку з такими категоріями, як людське життя та здоров'я, права людини на повагу до її гідності, її особисту свободу і недоторканність. У зв'язку з цим, у доктрині виникає ціла низка питань щодо анатомічних матеріалів людини, зокрема: чи можна вважати їх об'єктами цивільних прав? Якщо так, яке їхнє місце серед таких об'єктів? Чи поширюється на них право власності? Чи можуть вони виступати в цивільному обороті?

Окремого розгляду також потребує питання оборотоздатності анатомічних матеріалів людини, оскільки вони наразі, у зв'язку зі своєю особливою природою, не можуть комерціалізуватися, втім існують у цивільно-правовому обігу як в Україні, так і на рівні зарубіжних країн. З приводу анатомічних матеріалів людини укладаються цивільно-правові договори зі своїми особливостями, порушення порядку використання анатомічних матеріалів людини може призводити до настання цивільно-правової відповідальності.

© Muzyka Lesia, Sieda Sofiia, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.2\(64\).22](https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).22)

Issue 2(64) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

Науково-теоретичну базу дослідження становлять праці таких учених: О.Р. Антонюк, С.Б. Булеци, М.С. Брюховецької, А.А. Герц, С.В. Гринчака, О.В. Губського, Ф.Є. Дзюби, Ю.-Я. Зборівського, К.О. Ільющенкової, Н.М. Квіт, Н.В. Коробцової, Г.Л.Крушельницької, М.М. Новицької, В.Я. Погребняка, І.Р. Пташника, І.Я. Сенюти, В.Л. Скрипника, С.О. Сліпченка, І.В. Спасибо-Фатеевої, А.М. Тихонової, В.А. Філіпової, О.А. Халабуденка, В.В. Хамітової, Ю.Є. Ходики, В.І. Чечерського, У.Р. Шемета, О.Р. Шишки та ін.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу особливостей правового регулювання поняття та сутності анатомічних матеріалів людини як об'єктів цивільних прав, їх оборотоздатності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 178 Цивільного кодексу України [1] (далі – ЦК України) об'єкти цивільних прав поділяються на ті, що можуть відчужуватися вільно (ч. 1 ст. 178 ЦК України), об'єкти вилучені з цивільного обороту (ч. 2 ст. 178 ЦК України) та обмежено оборотоздатні об'єкти (ч. 2 ст. 178 ЦК України).

Оборотоздатність анатомічних матеріалів людини як об'єкта цивільних прав є дискусійним питанням. Одні вчені, наприклад С.Б. Булеца, вважають, що анатомічні матеріали підпадають під категорію об'єктів, вилучених з обороту, тобто не можуть бути предметом правочинів та іншим способом переходити від одного до іншого в межах цивільно-правових відносин [2, с. 48].

З огляду на особливу природу анатомічних матеріалів людини, їхню специфіку як об'єкта цивільних прав вони дійсно не можуть бути об'єктами, що перебувають у вільному обігу та відчужуватися в межах певних цивільно-правових відносин. Наприклад, щодо анатомічних матеріалів не можуть укладатися договори купівлі-продажу, що прямо передбачено ч. 1 ст. 20 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» [3] (далі – Закон про трансплантацію), оскільки торгівля людськими органами, як і будь-якими іншими анатомічними матеріалами людини, їх комодифікація засуджується на етичних підставах і заборонена міжнародним правом [4], а цивільно-правові відносини, що виникають з приводу анатомічних матеріалів людини, мають ґрунтуватися на принципі безоплатності.

Більш обґрунтованою, на нашу думку, вбачається позиція щодо віднесення анатомічних матеріалів до об'єктів, обмежених в цивільному обороті [5, с. 64], тому ми не можемо цілком погодитись із думкою про визнання анатомічних матеріалів людини вилученими з цивільного обороту.

На користь позицій щодо оборотоздатності анатомічних матеріалів людини можна навести деякі приклади існування різних правочинів щодо анатомічних матеріалів людини. Одними з таких правочинів є договори. Оскільки наразі в законодавстві України відсутні положення, що закріплюють будь-які види договорів про анатомічні матеріали людини, варто розглянути точку зору С.Б. Булеци, а саме, що сьогодні, незалежно від специфіки медичної послуги, будь-який договір, укладений з метою здійснення медичної діяльності, слід розглядати як різновид договору про надання послуг. І так триватиме допоки не буде розроблено спеціальне законодавство у цій сфері [6, с. 207–208]. Ними можуть бути договір про трансплантацію [7], договір про

донорство (договір про посмертне донорство [8, с. 118–119], договір про прижиттєве донорство) та ін. Окрім договорів, ще одним видом правочинів, що свідчать про оборотоздатність анатомічних матеріалів людини, є біологічний заповіт, який набуває популярності в Європі, за яким особа за життя може розпорядитися зокрема щодо можливості використання її анатомічних матеріалів чи тіла загалом після її смерті [9, с. 52].

Аргументуючи позицію про оборотоздатність анатомічних матеріалів людини, вважаємо, що наразі не можна стверджувати, що перебування анатомічних матеріалів людини в цивільному обороті цілком не допускається. Все ж таки доцільніше зазначити те, що обіг анатомічних матеріалів відбувається між певними учасниками та за певних визначених законодавством обставин.

Наприклад, щодо суб'єктного складу, то під час трансплантації органів та тканин людини В.А. Філіппова у відносинах приватно-правової спрямованості виділяє три суб'єкта – медичну установу, донора та реципієнта [10, с. 37–38]. Н.М. Квіт пропонує класифікувати суб'єктів відносин щодо створення та використання біобанків на дві групи: суб'єкти, що беруть участь у створенні біобанку, та суб'єкти, що беруть участь у використанні біобанку. До першої групи належать: основні суб'єкти (донори біологічного матеріалу, заклади охорони здоров'я, що здійснюють забір (вилучення), установи (управителі) біобанків) та допоміжні суб'єкти (біотехнологічні лабораторії та організації, що займаються перевезенням біологічних матеріалів). До другої групи належать: дослідники (фізичні та юридичні особи); заклади охорони здоров'я, що займаються трансплантацією; реципієнти [11, с. 23]. Отже, переважно до суб'єктного складу у відносинах, що виникають на підставі обігу анатомічних матеріалів, належать донори анатомічних матеріалів, реципієнти та установи, що їх використовують.

Про оборотоздатність анатомічних матеріалів людини свідчить і те, що вони можуть бути об'єктами правовідносин із надання медичних послуг, зберігання в біобанках, донорства [12, с. 37], те, що їх можна передавати для наукових цілей, з них можна створювати новий об'єкт – їх можна перероблювати на біоімпланти або лікарські засоби [9, с. 54].

С.О. Сліпченко та О.Р. Шишка стверджують, що органи і вилучені з померлої людини анатомічні матеріали здатні залучатися до цивільного обороту [13, с. 226]. Закон про трансплантацію вказує, що діяльністю, пов'язаною з трансплантацією, є діяльність суб'єктів господарювання, які згідно із законодавством мають право здійснювати таку діяльність, та/або послуги із зберігання і перевезення анатомічних матеріалів людини, призначених для трансплантації, вилучення анатомічних матеріалів у донора-трупа для виготовлення біоімплантів, зберігання і перевезення таких матеріалів, трансплант-координації, а також діяльність із забезпечення функціонування інформаційних систем і реєстрів у сфері трансплантації. При цьому, вчені зазначають, що якщо припустити, що кожен з видів діяльності, пов'язаний з трансплантацією, здійснюють різні суб'єкти господарювання, то без цивільного обороту така діяльність була б неможливою [13, с. 228].

Також варто згадати положення ч. 1 ст. 21 Закону про трансплантацію в частині міжнародного співробітництва, яке, зокрема, може здійснюватися у напрямках обміну

органами шляхом розподілу та взаємозаліку органів із використанням спеціалізованих реєстрів; отримання та надання гемопоетичних стовбурових клітин та інших видів співробітництва.

Двосторонні договори, що стосуються трансплантації, зазвичай передбачають нарощування потенціалу з питань трансплантації. Втім, існують приклади договорів, що безпосередньо регулюють міждержавний обмін трансплантатами, якими є договір між Ліхтенштейном і Швейцарією та договір між Аргентиною і Чилі. При цьому, жоден з них не передбачає комерційної передачі органів [4].

Оскільки анатомічні матеріали людини є оборотоздатними об'єктами цивільних прав, виникає необхідність у врегулюванні цивільних правовідносин, що виникають у зв'язку з їхнім оборотом. Окрім нормативно-правового регулювання обігу анатомічних матеріалів людини, важливо здійснювати регламентацію прав та обов'язків сторін у кожному конкретному випадку, що можна зробити шляхом укладення договорів. Зважаючи на особливу правову природу анатомічних матеріалів людини як об'єкта цивільних прав, не кожен вид договору може бути застосований. Як уже зазначалося вище, анатомічні матеріали не можуть бути предметами договорів купівлі-продажу, зважаючи на законодавчі заборони, принципи безоплатності та некомерціалізації.

О.Р. Шишка дотримується схожої позиції та підходить до немайнової природи анатомічних матеріалів людини як об'єктів цивільних прав, а тому ставить під сумнів застосування певних конструкцій договірної права до відповідних об'єктів. Автор вказує, що предметом договору купівлі-продажу є майно, а предмети матеріального світу, що мають немайновий характер, навряд чи можуть бути його предметом. Це пов'язано як з нормами законодавства – ст. 20 Закону про трансплантацію та ст. 143 КК України (Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини, зокрема ч. 4 цієї статті – Незаконна торгівля анатомічними матеріалами людини), які забороняють це робити, так і з положеннями такого договору – не можна купити те, що є немайновим, інакше воно перестає бути немайновим [14, с. 71].

Крім договору купівлі-продажу, на думку О.Р. Шишки, матеріальне немайнове благо не може бути й предметом договорів дарування, пожертви, ренти (ст. 731 ЦК України), довічного утримання/догляду тощо [14, с. 71].

У доктрині існують і протилежні думки, наприклад, С.О. Почтарьов не виключає можливості того, що анатомічні матеріали людини можуть бути предметом договору дарування. Дослідник доходить висновку, що практика знає дарування людських органів, що в принципі не виключено законом про трансплантацію, де передбачено право близьких стати донором [15, с. 163].

Ми все ж таки дотримуємося першої з висловлених позицій про те, що анатомічні матеріали людини не можуть бути предметом указаних договорів. Так, чч.1 та 2 ст. 717 ЦК України передбачають, що за договором дарування одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність. Договір, що встановлює обов'язок обдаровуваного вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового або немайнового характеру, не є договором дарування. Дарунком згідно з чч. 1 та 2 ст. 718 ЦК України можуть бути рухомі речі, в тому числі гроші та цінні папери, а

також нерухомі речі, майнові права, якими дарувальник володіє або які можуть виникнути у нього в майбутньому. Так само й з пожертвою (ст. 729 ЦК України), яка за своєю природою є різновидом договору дарування нерухомих та рухомих речей, зокрема грошей та цінних паперів фізичним особам, юридичним особам, державі Україна, Автономній Республіці Крим, адміністративно-територіальним утворенням для досягнення ними певної, наперед визначеної мети. Предметом пожертви може бути будь-яке майно, яким жертвувач може розпорядитися, найчастіше це грошові кошти, хоча можуть бути й інші речі. Разом з прийняттям пожертви на особу покладається обов'язок, спрямований на досягнення певної наперед обумовленої мети суспільно-корисного характеру [16, с. 19–20].

Також згідно з ч. 1 ст. 731 ЦК України за договором ренти одна сторона передає другій стороні у власність майно, а платник ренти взамін цього зобов'язується періодично виплачувати одержувачеві ренти у формі певної грошової суми або в іншій формі. Договір довічного утримання відповідно до ч. 1 ст. 744 ЦК України передбачає, що одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно.

Зважаючи на вказані визначення, дійсно, аналізовані види договорів містять певні ознаки, що можуть характеризувати договори, предметом яких є анатомічні матеріали, а саме: безоплатна передача, передача предмета договору для досягнення певної обумовленої мети, предмет договору має значну цінність (хоча така цінність не може бути оцінена в грошовому еквіваленті) тощо. Водночас, ми виступаємо за визнання анатомічних матеріалів людини немайновими об'єктами, а отже, укладення кожного із указаних договорів щодо анатомічних матеріалів людини не вбачається можливим, оскільки в їхній основі лежать саме майнові відносини.

На нашу думку, «пожертва» чи «подарунок» у контексті укладення договорів з анатомічними матеріалами людини з огляду на немайнову природу має розглядатися не як ознаки договорів дарування та пожертви, а саме як своєрідний альтруїстичний акт вираження волі людини, спрямований на бажання порятунку життя та здоров'я іншої людини, яка цього потребує.

Наприклад, А.Є. Дзюба, аналізуючи Єдиний закон про анатомічні подарунки Сполучених Штатів Америки (США) [17] зазначає, що основний законодавчий акт у сфері донорства та трансплантації США визначає донорство з метою трансплантації, іншої терапії, дослідження чи навчання термінологічно як «анатомічний дар» і передбачає правові умови здійснення такого «дарунку». Втім, така лексема законодавства зумовлена передусім метафоричністю з метою наголошення на безкорисливості мотивів донора [18, с. 157].

Немайнова природа анатомічних матеріалів людини підтверджується й судовою практикою. Так, у справі *Batista v. Batista* чоловік вимагав компенсацію у розмірі 1,5 млн дол. США за нирку, яку він пожертвував своїй дружині під час шлюбу, оскільки вона розлучилася з ним у подальшому. Суд вказав, що такий позов чоловіка не тільки суперечить державній політиці США, але й може застосувати стосовно нього кримінальне переслідування, зважаючи на те, що придбання за грошову винагороду

будь-яких органів, зокрема, під час трансплантації, та встановлення ціни на нирку порушує законодавство США і є злочином [19].

Незважаючи на це, потреба в договірному регулюванні обігу, зокрема, використання, зберігання, вилучення анатомічних матеріалів існує. Переважно договори в такому разі укладаються для необхідності врегулювання правовідносин у сфері трансплантації та донорства.

Наприклад, К.О. Ільющенкова виявила, що згода на донорство може виражатися в різних формах. Існують наукові позиції, за яких згода на донорство є єдиною можливою формою погодження волі рівних суб'єктів – донора і медичної установи, з такими ознаками, як юридична рівність сторін і добровільність їх волевиявлення. Договором донорства, зі свого боку, є цивільно-правовий правочин, предметом якого є біологічний матеріал людини, не заборонений законодавством, що укладений за вільним волевиявленням між донором і реципієнтом, фармацевтичною компанією, які самостійно визначають обсяг прав та обов'язків, що не суперечать законодавству, та породжує цивільні правовідносини [20, с. 29]. Тобто договір у таких правовідносинах є своєрідним механізмом закріплення волевиявлення та вираженням згоди стати донором.

Особливостями правовідносин донорства є: 1) особливий об'єкт правовідносин – анатомічні матеріали людини; 2) суб'єктний склад; 3) процес здійснення прав і виконання обов'язків, що супроводжується медичним обслуговуванням; 4) донорство переважно анонімне; 5) вилучений донорський матеріал повинен зберігатися у належних умовах, забезпечити які може лише медичний заклад, який відповідає державним стандартам; 6) нормативно-правові вимоги до потенційних донорів; 7) відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю донора. Також під час донорства вилучення донорського матеріалу відбувається для вживлення його в організм реципієнта з лікувальною метою [20, с. 29].

Для поділу договорів у сфері донорства визначається критерій «фізіологічного стану донора». Суб'єктний склад правовідносин прижиттєвого донорства відрізняється від суб'єктного складу правовідносин посмертного донорства. Прижиттєве донорство характеризується імперативним визначенням переліку осіб, які можуть бути донорами, а також допустимим для донорства анатомічним матеріалом людини. За прижиттєвого донорства суб'єкти можуть бути анонімними або неанонімними, залежно від об'єкта донорства і родинного споріднення. Якщо вони є близькими до реципієнта особами чи законодавство не висуває вимоги анонімності особи, то донорство є неанонімним, тому достатньо укласти договір між донором і реципієнтом, а третій суб'єкт договору – заклад охорони здоров'я здійснює лише посередницьку функцію в реалізації права на донорство (суб'єкт – донор) і права на медичну допомогу (суб'єкт – реципієнт). Якщо реципієнт неповнолітній, недієздатний або обмежено дієздатний, або на момент надання медичної допомоги не може надати згоду на трансплантацію в силу фізіологічних процесів, стороною договору буде його законний представник. У випадку посмертного донорства, а також, коли донор – анонімна особа, договір укладається між донором і закладом охорони здоров'я або законним представником, іншою особою та закладом охорони здоров'я (якщо немає прижиттєвої згоди донора) [20, с. 25].

Специфіку укладення договору про посмертне донорство детально аналізує М.С. Брюховецька. За думкою авторки, він має такі ознаки: укладається між родичами, членами сім'ї померлого донора та медичним закладом щодо анатомічних матеріалів померлої особи для їх подальшої трансплантації хворому реципієнту; є двостороннім: одна сторона – замовник (член сім'ї померлого донора або родичі), друга сторона – виконавець (медичний заклад), який надає медичну послугу; є безвідплатним з огляду на заборону торгівлі анатомічними матеріалами людини; є консенсуальним; публічним – відповідно до ч. 1 ст. 633 ЦК України медичне обслуговування здійснюється шляхом укладення публічного договору; за формою – лише письмовим [21, с. 118–119].

Отже, можна визначити, що відносини з передачі анатомічних матеріалів для їх «подарунку» або «пожертви» з метою перенесення в організм реципієнта з лікувальною метою охоплюються саме договором донорства, а не іншими цивільно-правовими конструкціями.

Ще одним видом цивільно-правових договорів щодо анатомічних матеріалів людини є договір про трансплантацію. Досліджуючи цей вид договору, В.В. Хамітова вказує, що однією із перших на законодавчому рівні можливість договірного регулювання трансплантації закріпила Угорщина. Аналізуючи досвід зарубіжних країн, авторка виявила, що договірне регулювання трансплантації працює в багатьох країнах світу [7]. А.А. Герц визначає трансплантацію як особливий різновид медичних послуг, який крім загальних правил надання медичних послуг, потребує спеціального законодавчого регулювання, здатного врахувати всі особливості та нюанси цього інституту. Для проведення трансплантації необхідний юридичний склад, зокрема, добровільне, інформоване волевиявлення особи, яка потребує пересадки, з одного боку, і згода медичної установи (трансплантологічного стаціонару) з іншого. Замість звичайних правовідносин, що виникають між двома суб'єктами – виконавцем медичних послуг і пацієнтом, при трансплантації виникає більш складне комплексне правовідношення, учасниками якого на першому етапі виступають донор і виконавець медичних послуг, а згодом виконавець медичних послуг і реципієнт. При цьому, договір про трансплантацію, як і інші договори про надання медичних послуг, має характер ризикової угоди. Неприпустимим є лише невиправданий ризик, коли ймовірність погіршення стану здоров'я пацієнта явно перевищує шанси на успіх [22, с. 215–216].

При цьому, А.А. Герц наголошує, що пропозиція про укладення договору виходить саме від пацієнта. Офертою необхідно вважати заяву пацієнта про направлення його для надання трансплантаційної медичної послуги. Акцентом є рішення комісії медичної організації. Договором про трансплантацію оформляються відносини між медичною організацією та реципієнтом, що мають анатомічне походження від особи-донора, що має на меті порятунок життя або покращання здоров'я людини, що є різновидом договору надання медичних послуг. Предметом виступає медична послуга з пересадки органів або тканин від живого донора реципієнту або трансплантації трупних органів і тканин. Для визнання предмета договору узгодженим сторонам необхідно встановити, які дії, із застосуванням якої методики та якими способами будуть усуватися негативні реакції організму пацієнта. Договір трансплантації анатомічних матеріалів має такі особливості: 1) він є двостороннім: замовник – реципієнт, виконавець – медичний

заклад; 2) безоплатним, оскільки українське законодавство забороняє будь-які фінансові дії щодо послуг з трансплантації; 3) має консенсуальний характер – договір вважається укладеним при досягненні згоди сторін – замовника та виконавця; 4) публічним (законодавчо встановлена публічна форма надання медичних послуг, до яких належить і трансплантація); 5) форма договору трансплантації анатомічних матеріалів людини – письмова, що пов'язано з тим, що медичні послуги законодавцем вважаються наданими та закріпленими у письмовій формі; 6) предмет договору – дії медичного характеру, наслідком яких є пересадка анатомічних матеріалів реципієнту, отриманих раніше медичним закладом за договором донорства, тобто медичні послуги; 7) права, обов'язки та відповідальність у обох сторін; 8) строк є істотною умовою лише у випадку, коли йдеться про наявність донора, який може надати анатомічний матеріал у визначений час, у іншому випадку, час очікування матеріалу може вплинути й на виконання договору [23, с. 202–203].

Загалом А.Є. Дзюба зазначає, що правовий режим органів і тканин людини має відповідати таким вимогам, які потрібно враховувати в договорах, об'єктами яких виступають ці анатомічні матеріали: 1) визнання особливої природи та цінності людських анатомічних матеріалів; 2) визнання заборони отримання прибутку та забезпечення некомерціалізації відносин у сфері трансплантації; 3) забезпечення використання цих анатомічних матеріалів лише в терапевтичних цілях, обумовлених трансплантаційним законодавством; 4) забезпечення правової визначеності [18, с. 157].

З огляду на викладене, у сфері досліджуваних правовідносин доцільно виокремлювати такі договірні конструкції: 1) договір про донорство органів і тканин; 2) договір про трансплантацію. Кожен із наведених договорів наділений своєю специфікою. Водночас, істотною умовою цих договорів є предмет – медична послуга, зміст якої становлять дії медичного характеру. У першому випадку предметом договору є дії із вилучення анатомічного матеріалу з метою трансплантації. Предмет другого договору охоплює дії із пересадки конкретного анатомічного матеріалу в організм реципієнта [18, с. 158–159].

Також серед договорів щодо анатомічних матеріалів людини можна виокремити договір зберігання анатомічного матеріалу. Він може бути поділений на види за об'єктом зберігання, тобто видом анатомічного матеріалу. Певними особливостями характеризуються договори зберігання пуповинної крові, пуповини, плаценти, а також молочних зубів, оскільки донором такого біологічного матеріалу виступає дитина; своєю специфікою наділені договори зберігання репродуктивних тканин/клітин та ембріонів, через особливу репродуктивну мету, етичні рамки використання такого біологічного матеріалу [24, с. 274]. Договір зберігання анатомічного матеріалу детально проаналізувала Н.М. Квіт, визначивши, що за своєю специфікою він є змішаним, а не договором зберігання в чистому вигляді. Вчена вказала, що договір зберігання біологічного матеріалу належить до договорів про надання послуг, основною послугою є зберігання для некомерційного використання. Незважаючи на те, що до кола послуг, які надаються біобанком, можуть також належати тестування, обробка, переробка, транспортування цього матеріалу тощо, основною послугою завжди виступає послуга зі зберігання обробленого чи необробленого біологічного матеріалу [24, с. 283–284],

відомостей, пов'язаних зі станом здоров'я особи та її генетичних даних, які мають конфіденційний характер [24, с. 297].

Окрім цього, проаналізувавши досвід зарубіжних країн, передусім США, можна виокремити й інший вид договорів щодо анатомічних матеріалів людини – договори про передачу анатомічних матеріалів (Anatomical Material Transfer Agreement (MTA) – це ключові договори, які сприяють обміну матеріальними дослідницькими матеріалами між двома організаціями, як правило, для наукового прогресу та інновацій. Появу офіційних MTA пов'язують з розквітом біотехнологій у 1980-х роках, що створило сприятливе середовище для обміну, забезпечуючи захист інтересів обох сторін. Однією із знакових подій у стандартизації цих договорів стало запровадження Уніфікованого договору про передачу біологічних матеріалів національними інститутами охорони здоров'я у США, що мав на меті оптимізувати та спростити процес передачі матеріалів, його підписало багато навчальних закладів у США, а на міжнародному рівні Всесвітня організація охорони здоров'я визнала важливість MTA як інструменту міжнародного співробітництва. MTA гарантують, що передача біологічних зразків і пов'язаних з ними даних здійснюватиметься прозоро, ефективно, сприяючи швидкому реагуванню на кризи в галузі охорони здоров'я [25].

Утім, такі договори не є поширеними. В американській доктрині зазначається, що через дефіцит публікацій, рекомендацій, узгодженості національних нормативних актів біобанки й установи стикаються з практичними та теоретичними проблемами під час розробки MTA, як основного інструменту для регулювання успішного обміну біозразками та інформацією. Часто дослідники не виконують MTA через загальний брак знань про цю тему [26].

Прикладом є Договір про передачу анатомічного матеріалу з United Tissue Network (UTN)¹, за яким сторони домовляються про те, що UTN має докласти всіх зусиль для надання запитувачу пожертвованого нетрансплантаційного анатомічного матеріалу. Запитувач за договором обмежений ліцензією на використання тканин або тканинних похідних, їхнє використання також обмежується конкретними способами, викладеними в договорі, інше використання певних матеріалів заборонено, якщо не отримано попередньої письмової згоди від UTN. Використання нетрансплантаційного анатомічного матеріалу, наданого UTN, як терапії заборонено. Запитувач матеріалу оплачує професійні послуги UTN та витрати, понесені у зв'язку з придбанням, перевіркою, обробкою, збереженням, зберіганням, доставкою, надані запитувачу, вартість транспортування нетрансплантаційного анатомічного матеріалу. Запитувач використовує, обробляє та утилізує всі людські тканини, надані йому за договором, і несе відповідальність за зберігання та використання всіх нетрансплантаційних анатомічних матеріалів. До нього також висуваються вимоги щодо місця використання вказаних об'єктів, яке має відповідати технічним та матеріальним вимогам, бути створеним згідно з відповідними нормами. Медична або інша інформація стосовно донора розглядається як конфіденційна і не має розголошуватися, лише за певними винятками [27].

¹ UTN є некомерційною організацією анатомічного донорства, акредитованою Американською асоціацією банків тканин (AATB), яка закупає, обробляє, зберігає та розповсюджує пожертвовані нетрансплантаційні анатомічні матеріали для просування біомедичних досліджень, розробок, навчання та освіти.

Отже, зважаючи на специфіку анатомічних матеріалів як об'єктів цивільних прав, вони не можуть перебувати у вільному обігу та відчужуватися в межах певних цивільно-правових відносин, а цивільно-правові відносини, що виникають з приводу анатомічних матеріалів людини, мають ґрунтуватися на принципі безоплатності. Проте анатомічні матеріали не є об'єктами вилученими з цивільного обороту, їх слід вважати обмежено оборотоздатними. Стосовно анатомічних матеріалів людини можливими є існування різних правочинів, що підтверджено зарубіжним досвідом, зокрема, договорів, біологічного заповіту. До суб'єктного складу у відносинах, що виникають на підставі обігу анатомічних матеріалів, загалом можна віднести донора, реципієнта, медичну установу. Про оборотоздатність анатомічних матеріалів свідчить і те, що вони можуть бути об'єктами медичних послуг, зберігання в біобанках, їх можна передавати для наукових цілей, створювати з них нові об'єкти, здійснювати міжнародне співробітництво, зокрема, у частині обміну анатомічними матеріалами.

Щодо анатомічних матеріалів людини можуть укладатися цивільно-правові договори, але, зважаючи на особливий статус анатомічних матеріалів людини, не кожен вид договору в цьому випадку може застосовуватись. Анатомічні матеріали людини не можуть бути предметом договорів купівлі-продажу з огляду на заборону їхньої комерціалізації, а немайна природа анатомічних матеріалів людини зумовлює неможливість застосування для їхнього врегулювання й таких цивільно-правових конструкцій, як: договір дарування, пожертви, ренти та інших договорів, в основі яких лежать майнові відносини. «Пожертва» чи «подарунок» у контексті укладення договорів з анатомічними матеріалами людини має розглядатися як своєрідний альтруїстичний акт вираження волі людини, спрямований на бажання порятунку життя та здоров'я іншої людини, яка цього потребує. Водночас, для необхідності врегулювання правовідносин щодо анатомічних матеріалів людини укладаються такі договори: договір донорства (живих осіб та посмертного донорства), договір трансплантації, договір зберігання анатомічного матеріалу, договір про передачу анатомічного матеріалу, кожен з яких має свої особливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
2. Губський О.В. Характеристика об'єктів цивільних правовідносин донорства органів та інших анатомічних матеріалів та репродуктивних клітин. *Наше право*. 2014. № 10. С. 142–146.
3. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини: Закон України від 17.05.2018 р. № 2427-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 28. Ст. 232.
4. Lovin A. Can intergovernmental commerce in human organs be legal? URL: <https://www.ejiltalk.org/can-intergovernmental-commerce-in-human-organs-be-legal/> (дата звернення: 10.03.2024).
5. Скрипник В.А. Донорські органи як об'єкти цивільних правовідносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 62–67.
6. Булеца С.Б. Цивільні правовідносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності та практичні проблеми: дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2016. 437 с.

7. *Хамітова В.В.* Окремі проблеми цивільно-правової відповідальності за порушення договору про трансплантацію. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d2b6d59c-14a4-437a-af67-af259fd6962a/content> (дата звернення: 10.03.2024).
8. *Брюховецька М.С.* Загальна характеристика договірною регулювання посмертного донорства. *Право і Безпека*. 2017. № 3. С. 117–120.
9. *Квіт Н.М.* Біологічний матеріал як об'єкт цивільних правовідносин щодо створення та використання біобанків в Україні. *Форум права*. 2019. Вип. 56 (3). С. 48–57.
10. *Філіппова В.А.* Суб'єктний склад правовідносин щодо трансплантації органів та тканин людині. *Актуальні проблеми сучасного права*. 2018. С. 28–39.
11. *Квіт Н.М.* Цивільно-правові форми створення та використання форми створення та використання біобанків в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2020. 36 с.
12. *Крушельницька Г.Л.* Поняття та цивільно-правова природа біоматеріалу людини. *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. С. 32–39.
13. *Сліпченко С.О., Шишка О.Р.* Органи, вилучені з тіла померлої людини, як об'єкти цивільного обороту. *Приватне право в сфері охорони здоров'я: виклики та перспективи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17 верес. 2020 р.). Львів: ЛОБФ, 2020. С. 224–231.
14. *Шишка О.Р.* Правовий режим анатомічних матеріалів людини: деякі напрямки рекодифікації цивільного законодавства України. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття*. 2019. С. 66–73.
15. *Почтарьов С.О.* Предмет договору дарування. *Наше право*. 2013. № 2. С. 161–167.
16. *Горбунова Л. М., Богачов С.В., Іванчук І.Ф., Красій Г.В.* Договір дарування / М-во юстиції України. Київ: *Поліграф-Експрес*. 2006. 35 с. URL: <https://legalexpert.in.ua/knigi/Daruvanna.pdf> (дата звернення: 10.03.2024).
17. The united states revised uniform anatomical gift act (2006). URL: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home/librarydocuments?communitykey=015e18ad-4806-4dff-b011-8e1ebc0d1d0f&LibraryFolderKey=&DefaultView=&5a583082-7c67-452b-9777-e4bdf7e1c729=eyJsaWJyYXJ5J5ZW50cnkiOiIzODAxNWQ1YS1iY2VmLTQ5NDQtOWU0OS01NTVmZmJkMjFjMzcfQ%3D%3D> (дата звернення: 12.03.2024).
18. *Дзюба А.Є.* Цивільно-правове регулювання трансплантації органів і тканин: досвід України та Європейського Союзу: дис. ... д-ра філос. у галузі права. Львів, 2023. 238 с.
19. *Mitev V.* Referee Rejects Compensation for Kidney in Divorce Case. URL: <https://www.law.com/almID/1202428602506/> (дата звернення: 10.03.2024).
20. *Львоуценкова К.О.* Договір як підстава виникнення правовідносин донорства. *Медичне право*. 2018. № 1. С. 22–32. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/462549> (дата звернення: 10.03.2024).
21. *Брюховецька М.С.* Загальна характеристика договірною регулювання посмертного донорства. *Право і Безпека*. 2017. № 3. С. 117–120.
22. *Герц А.А.* Договірні зобов'язання у сфері надання медичних послуг: дис. ... д-ра юрид. наук. Львів, 2016. 412 с.
23. *Зборівський Ю.-А.Я.* Договірне регулювання відносин з трансплантації анатомічних матеріалів людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 201–203. URL: http://lsej.org.ua/11_2022/44.pdf (дата звернення: 10.03.2024).
24. *Квіт Н.М.* Цивільно-правові форми створення та використання біобанків в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук. Львів, 2020. 494 с.
25. The SEA-EU-NET Material Transfer Agreements (MTAs). URL: https://www.sea-eu.net/object/document/117/attach/mta_final.pdf (дата звернення: 10.03.2024).
26. *Silvia Cervo, Paolo De Paoli, Ermes Mestroni, Tiziana Perin, Luca Escoffier, Vincenzo Canzonieri, Agostino Steffan* (2016). Drafting biological material transfer agreement: a ready-to-sign model for biobanks and biorepositories. *The International Journal of Biological Markers*. Vol. 31, Issue 2. P. 211–217. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.5301/jbm.5000190> (дата звернення: 10.03.2024).

27. United tissue network. Anatomical material transfer agreement. URL: https://unitedtissue.org/wp-content/uploads/2021/05/CLNM.FM_.003-Anatomical-Material-Transfer-Agreement.pdf (дата звернення: 23.03.2024).

REFERENCES

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. "Civil Code of Ukraine": Law of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2003. No. 40–44. Article 356 [in Ukrainian].
2. Hubsnyi, O.V. (2014). Kharakterystyka ob'ektiv tsyvilnykh pravovidnosyn donorstva orhaniv ta inshykh anatomicnykh materialiv ta reproduktyvnykh klityn. "Characteristics of objects of civil legal relations of donation of organs and other anatomical materials and reproductive cells". *Our Law*. No. 10. P. 142–146 [in Ukrainian].
3. Pro zastosuvannia transplantatsii anatomicnykh materialiv liudyni. "On the application of transplantation of anatomical materials to humans": Law of Ukraine dated May 17, 2018 No. 2427-VIII. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2018. No. 28. Art. 232 [In Ukrainian].
4. Lovin, A. Can Intergovernmental Commerce in Human Organs be Legal? URL: <https://www.ejiltalk.org/can-intergovernmental-commerce-in-human-organs-be-legal/> (Date of Application: 10.03.2024) [in English].
5. Skrypnyk, V.A. (2018). Donorski orhany yak ob'ekty tsyvilnykh pravovidnosyn. "Donor bodies as objects of civil legal relations". *Entrepreneurship, Economy and Law*. No. 5. P. 62–67 [in Ukrainian].
6. Buletsa, S.B. (2016). Tsyvilni pravovidnosyny, shcho vynykaiut u sferi zdiisnennia medychnoi diialnosti ta praktychni problemy. "Civil legal relations arising in the field of medical activity and practical problems": Doctor's thesis. Odesa. 437 p. [in Ukrainian].
7. Khamitova, V.V. Okremi problemy tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti za porushennia dohovoru pro transplantatsiiu. "Separate problems of civil liability for violation of the transplant contract". P. 93–98 URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d2b6d59c-14a4-437a-af67-af259fd6962a/content> (Date of Application: 10.03.2024) [in Ukrainian].
8. Briukhovetska, M.S. (2017). Zahalna kharakterystyka dohovirnoho rehuliuвання posmertnoho donorstva. "General characteristics of contractual regulation of posthumous donation". *Law and Security*. No. 3. P. 117–120 [in Ukrainian].
9. Kvit, N.M. (2019). Biolohichniy material yak ob'ekt tsyvilnykh pravovidnosyn shchodo stvorennia ta vykorystannia biobankiv v Ukraini. "Biological material as an object of civil legal relations regarding the creation and use of biobanks in Ukraine". *Law Forum. Iss.* 56 (3). P. 48–57 [in Ukrainian].
10. Filippova, V.A. (2018). Subiektnyi sklad pravovidnosyn shchodo transplantatsii orhaniv ta tkanyn liudyni. "Subject structure of legal relations regarding organ and tissue transplantation to a person". *Actual Problems of Law*. P. 28–39 [in Ukrainian].
11. Kvit, N.M. (2020). Tsyvilno-pravovi formy stvorennia ta vykorystannia formy stvorennia ta vykorystannia biobankiv v Ukraini. "Civil-law forms of creation and use of forms of creation and use of biobanks in Ukraine": extended abstract of Candidate's thesis. Lviv. 36 p. [in Ukrainian].
12. Krushelnyska, H.L. (2022). Poniattia ta tsyvilno-pravova pryroda biomaterialu liudyny. "Concept and civil-legal nature of human biomaterial". *New Ukrainian Law*. Iss. 3. P. 32–39 [in Ukrainian].
13. Slipchenko, S.O., Shyshka, O.R. (2020). Orhany, vylucheni z tila pomerloi liudyny, yak ob'ekty tsyvilnoho oborotu. Pryvatne pravo v sferi okhorony zdorovia: vyklyky ta perspektyvy. "Organs removed from the body of a deceased person as objects of civil circulation. Private law in the field of health care: challenges and prospects": materials of the international science and practice conf. (September 17, Kyiv). Lviv: LOBF. P. 224–231 [in Ukrainian].
14. Shyshka, O.R. (2019). Pravovyi rezhym anatomicnykh materialiv liudyny: deiaki napriamky rekodyfikatsii tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy. Teoretychni pytannia yurysprudentsii i problemy pravozastosuvannia: vyklyky XXI stolittia. "Legal regime of human anatomical materials: some directions of recodification of civil legislation of Ukraine". *Theoretical issues of jurisprudence and problems of law enforcement: challenges of the 21st century*. P. 66-73 [in Ukrainian].

© Muzyka Lesia, Sieda Sofiia, 2024

15. *Pochtarov, S.O.* (2013). Predmet dohovoru daruvannia. "The subject of the gift contract". *Our Law*. No. 2. P. 161–167 [in Ukrainian].
16. Dohovir daruvannia. "Gift contract". Horbunova L.M., Bohachov S.V., Ivanchuk I.F. and Krasii H.V. Ministry of Justice of Ukraine. K.: Polygraph-Express LLC. 2006. 35 p. URL: <https://legalexpert.in.ua/knigi/Daruvanna.pdf> (Date of Application: 10.03.2024) [in Ukrainian].
17. The United States Revised Uniform Anatomical Gift Act (2006). URL: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home/librarydocuments?communitykey=015e18ad-4806-4dff-b011-8e1ebc0d1d0f&LibraryFolderKey=&DefaultView=&5a583082-7c67-452b-9777-e4bdf7e1c729=eyJsaWJ5YXJ5ZW50cnkiOiIzODAxNWQ1YS1iY2VmLTQ5NDQtOWU0OS01NTVmZmJkMjFjMzcfQ%3D%3D> (Date of Application: 12.03.2024) [in English].
18. *Dziuba, A.Ye.* (2023). Tsyvilno-pravove rehulivannia transplantatsii orhaniv i tkanyn: dosvid Ukrainy ta Yevropeiskoho Soiuzu. "Civil law regulation of organ and tissue transplantation: experience of Ukraine and the European Union": Doctor's thesis. Lviv. 238 p. [in Ukrainian].
19. *Mitev, V.* Referee Rejects Compensation for Kidney in Divorce Case. URL: <https://www.law.com/almID/1202428602506/> (Date of Application: 10.03.2024) [in English].
20. *Iliushchenkova, K.O.* (2018). Dohovir yak pidstava vynyknennia pravovidnosyn donorstva. "The contract as a basis for the emergence of legal relations of donation. Medical law". No. 1. P. 22–32. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/462549> (Date of Application: 10.03.2024) [in Ukrainian].
21. *Briukhovetska, M.S.* (2017). Zahalna kharakterystyka dohovirnoho rehulivannia posmertnoho donorstva. "General characteristics of contractual regulation of posthumous donation". *Law and Security*. No. 3. P. 117–120 [in Ukrainian].
22. *Herts, A.A.* (2016). Dohovirni zoboviazannia u sferi nadannia medychnykh posluh. "Contractual obligations in the field of providing medical services": Doctor's thesis. Lviv. 412 p. [in Ukrainian].
23. *Zborivskiy, Yu.-A.Ya.* (2022). Dohovirne rehulivannia vidnosyn z transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyni. "Contractual regulation of relations on transplantation of anatomical materials to a person". *Legal Scientific Electronic Journal*. No. 11. P. 201–203. URL: http://lsej.org.ua/11_2022/44.pdf (Date of Application: 10.03.2024) [in Ukrainian].
24. *Kvit, N.M.* (2020). Tsyvilno-pravovi formy stvorennia ta vykorystannia biobankiv v Ukraini. "Civil and legal forms of creation and use of biobanks in Ukraine": Doctor's thesis. Lviv. 494 p. [in Ukrainian].
25. The SEA-EU-NET Material Transfer Agreements (MTAs) URL: https://www.sea-eu.net/object/document/117/attach/mta_final.pdf (Date of Application: 10.03.2024) [in English].
26. *Silvia, Cervo, Paolo, De Paoli, Ermes, Mestroni, Tiziana, Perin, Luca, Escoffier, Vincenzo, Canzonieri and Agostino, Steffan.* (2016). Drafting Biological Material Transfer Agreement: A Ready-To-Sign Model for Biobanks and Biorepositories. *The International Journal of Biological Markers*. Vol. 31. Issue 2. P. 211–217. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.5301/jbm.5000190> (Date of Application: 10.03.2024) [in English].
27. United Tissue Network. Anatomical Material Transfer Agreement. URL: https://unitedtissue.org/wp-content/uploads/2021/05/CLNM.FM_.003-Anatomical-Material-Transfer-Agreement.pdf (Date of Application: 23.03.2024) [in English].

Muzyka Lesia,Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Private Law
National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-8357-703X**Sieda Sofia,**2nd year student of the Master's degree program "Law",
National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv, Ukraine**CIRCULATION OF HUMAN ANATOMICAL MATERIALS
AS OBJECTS OF CIVIL RIGHTS**

A characteristic feature of objects of civil rights is their circulability, and within the framework of this article, we consider that it is necessary to clarify the specifics of circulability of such objects of civil rights as human anatomical materials. In connection with the special status of such objects, the article substantiates the approach to recognizing human anatomical materials as limitedly reversible. The article argues this by the existence of various transactions with human anatomical materials: certain agreements, biological testament, their ability to be objects of medical services, storage in biobanks, transfer for scientific purposes, creation of new objects from them, and international cooperation, in particular, in terms of exchange of anatomical materials. The article also pays special attention to the issue of concluding civil law contracts regarding human anatomical materials. Because of the special status of human anatomical materials, first of all, their non-property nature, we found which civil law solution is not applicable in this case, namely, sale and purchase agreements, gift agreements and rent agreements and other agreements based on property relations. Also, the usage of the concepts of "endowment" or "gift" in the context of concluding agreements with human anatomical materials was analyzed, which should be considered as a kind of altruistic act of human will. At the same time, the article analyzes which agreements may be concluded in relation to human anatomical materials for the purpose of regulating legal relations during their circulation, including: a donation agreement, a transplantation agreement, an anatomical material storage agreement, an anatomical material transfer agreement, and also identifies their specific features.

Keywords: human anatomical materials, circulability, civil law agreements, donation agreement, transplantation agreement, anatomical material storage agreement, anatomical material transfer agreement.

Отримано 01.04.2024